

Dromen bij de millenniumwisseling

*Heeft 'gender' een toekomst in de 21e eeuw?*¹

Ten tijde van de vorige eeuwswisseling bazuinden profetische stemmen hun bezorgdheid over de toekomst rond. De verhoudingen tussen de seksen kwamen frequent als thema naar voren. Er waren er die zich zorgen maakten dat de traditionele hiërarchische rollen zouden worden omgekeerd: 'de vrouw als baas' zou uit de gewijde beslotenheid van haar huishouden komen om legers aan te voeren, zich met de rechtsgang bezig te houden of volksvertegenwoordigingen voor te zitten. Ze zou het aan de mannen overlaten om voor de kinderen te zorgen en kleren te verstellen. Anderen waren optimistischer of door de oorlogsdreiging misschien wel wanhopiger. Ze voorspelden dat het vrouwelijke element zou gaan overheersen in een tijdperk van samenwerking, harmonie en duurzame vrede. Weer anderen stelden zich een seks(e)loze wereld voor, waarin de mens zich op 'wetenschappelijke' wijze zou voortplanten en genot een puur cerebrale aangelegenheid zou worden. Dan en alleen dan, zo geloofden zij, zouden vrouwen en mannen elkaars gelijken kunnen zijn.

Juist dit brede scala aan toekomstbeelden laat zien dat mensen die een tijdgewricht delen niet per se dezelfde opvattingen hebben. En het door en door afgeleide karakter van dergelijke opvattingen lijkt in niets op de complexiteit en rommeligheid van de maatschappelijke en politieke werkelijkheid die we om ons heen ervaren. Alleen daarom al zouden we ervoor moeten waken al te veel waarde te

hechten aan toekomstvoorspellingen bij de overgang naar het nieuwe millennium, zowel aan die van onszelf als aan die van onze tijdgenoten. De geschiedenis lijkt immers telkens weer alle verklarende structuren die we haar trachten op te leggen te buiten te gaan.

Hoewel ik erken dat de voorspellende waarde van zulke millenniumgedachten beperkt is, moet ik niettemin toegeven dat ik er zelf ook een op na houd. Het is een scenario voor een nachtmerrie waarin het biologisch determinisme wederom gaat voorschrijven wat gender inhoudt. Nu is de term 'gender' natuurlijk juist in omloop gebracht om weerstand te bieden aan het reduceren van sociale verhoudingen tot fysieke seksuele verschillen. Het is nog niet eens zo lang geleden dat feministen dachten dat 'gender' een onneembare verdedigingswal zou opwerpen tegen biologie. Het onderscheid tussen sekse en gender zou het fysieke en het sociale lichaam analytisch van elkaar scheiden. Dat iemands lot door iemands anatomie wordt bepaald, zou daarmee niet langer voorstelbaar zijn.

In mijn doemscenario wordt 'gender' ontmaskerd als de Maginotlinie van het feminisme: een stelling die ons machteloos doet staan om de hernieuwde opmars te stuiten van redeneringen zoals die van de Schotse bioloog Patrick Geddes. Deze waarschuwde de voorvechters van het vrouwenkiesrecht in de jaren tachtig van de 19^e eeuw dat hun strijd nutteloos was. Geddes benadrukte dat een tweele-

digheid in het celmetabolisme de verschillen tussen de seksen veroorzaakte. 'De hongerige, actieve cel wordt een spermacel met een zweephaar, terwijl de voedselrijke, onbeweeglijk cel een eicel wordt'. Daaruit volgde: 'Wat de *protozoa* in de prehistorie onder elkaar hebben uitgemaakt, kan de mens niet bij wet ongedaan maken' (Geddes in Conway, 1972, p. 144-146).

Ofschoon het nu niet meer in twijfel wordt getrokken dat vrouwen het recht hebben te stemmen of zelfs deel te nemen aan het openbare en professionele leven, is er nu toch een sterke wetenschappelijke stroming die, net als Geddes, theorieën over biologische evolutie toepast op het sociale en politieke domein. In de jaren zeventig van de vorige eeuw stonden aanhangers van die stroming bekend als sociobiologen. Nu heten ze 'evolutionaire psychologen'. Ze komen tot conclusies over universele verschillen in gedrag en emotioneel karakter tussen mannen en vrouwen op grond van hun verschillende reproductieve functies. Deze wetenschap is natuurlijk veel fijnzinniger dan die van Geddes. Het gen is als basiseenheid voor de overdracht van erfelijke aanleg in de plaats gekomen van de cel. Maar het argument klinkt verontrustend en is bekend voor iedereen die kennis heeft genomen van negentiende-eeuwse uitlatingen: mannen zouden hun zaad wijd en zijd willen verspreiden, zo luidt het, om er zeker van te zijn dat hun genen worden overgedragen. Vrouwen zouden kieskeuriger zijn, 'relationeler' of 'associatiever' zijn ingesteld vanwege de tijd en energie die ze moeten investeren om een kind te baren en op te voeden. Vervolgens beweert men dat, omdat deze evolutionaire aanpassingen het voortbestaan van de mensheid verzekeren, we daaruit zouden kunnen afleiden wat 'we fundamenteel voor elkaar voelen, fundamenteel over elkaar denken en tegen elkaar zeggen (...)' (Wright in Gould, 1997, p. 51).

Ik heb evolutionaire psychologen hun redenering over voortplanting horen projecteren op het gedrag van spelende kleuters (jongens vechten, meisjes smeden een band) en zelfs op

de intellectuele gesprekspatronen van universiteitsstudenten (mannen proberen indruk te maken op vrouwen, vrouwen creëren groepjes onder elkaar). Een ander voorbeeld: *The New York Times* heeft eens een artikel gepubliceerd over een onderzoek van twee wetenschappers die stellen dat het er bij verkrachting niet om gaat geweld en macht uit te oefenen, maar nageslacht te verwekken. Dit omdat evolutionaire belangen mannen nu eenmaal tot die daad zouden drijven (Goode, 2000, p. 9, 11). Ook is er een boek dat wordt verkocht als een 'evolutionaire visie over vrouwen op het werk', waarbij het glazen plafond en andere genderongelijkheden op de hedendaagse arbeidsmarkt worden toegeschreven aan geëvolueerde sekseverschillen.² Er zijn vrouwen – naar eigen zeggen feministes – die hoog opgeven over het politieke potentieel van de genetisch bepaalde gerichtheid op relaties of het sociale gedrag van vrouwen.³ Zelfs iemand als Stephen J. Gould, die kritisch tegenover evolutionaire psychologen staat, stelt dat de 'uiteenlopende darwinistische noden van mannelijke en vrouwelijke individuen een ander aanpassingsgedrag tot gevolg hebben.' En dat dit 'waarschijnlijk (...) ten grondslag ligt aan bepaalde te onderscheiden maar zeer algemeen voorkomende emotionele neigingen bij mannelijke en vrouwelijke individuen van de menselijke soort' (Schwartz, 1999, p. 20). Tegelijkertijd waarschuwt hij voor een al te strikte toepassing van deze ideeën op alle menselijke culturele activiteiten.

Dichter bij huis is het recentste themanummer van het tijdschrift *History and Theory*, dat is gewijd aan 'de terugkeer van de wetenschap: evolutionaire ideeën en de geschiedenis'. Het themanummer bevat acht artikelen die merendeels dwepen met de mogelijkheid van een huwelijk tussen biologie en geschiedenis. Een dergelijk verbond zou niet alleen tot een 'wetenschap over de menselijke aard' moeten leiden maar ook tot een 'eenheid van kennis', de ultieme natte droom van de wetenschapper als God. In kernachtige bewoordingen merkt de

redacteur van het nummer op dat '*science is pressing on history*' (Shaw, 1999, p. 9). De interpretatie hiervan laat ik graag over aan de psychoanalytici. En een van de co-auteurs in het themanummer sluit zijn essay af met een zin waarin wens en voorspelling op opmerkelijke wijze samenkomen: 'De steeds grotere invloed van het darwinisme op historisch onderzoek zou een paradigmaverschuiving van Copernicaanse proporties zijn' (Dawson, 1999, p. 100).

Terwijl ik dit stuk schreef, kreeg ik een uitnodiging van een collega die zich vroeger bezighield met de sociale geschiedenis van de Amerikaanse politiek. Hij vroeg me om samen met hem en E.O. Wilson zitting te nemen in een panel over 'biogeschiedenis' tijdens de volgende bijeenkomst van de *American Historical Association*. Bij die gelegenheid zouden onder meer de volgende vragen aan bod komen: 'waarom zijn historici zo bang voor Darwin?' en 'als de geschiedenis volledig "geconstrueerd" is, uit welk materiaal is zij dan opgebouwd?' Daaraan was, ongetwijfeld met mijn deelname in het achterhoofd, de volgende vraag toegevoegd: 'Als aangeboren neigingen in de historische discussie betrokken worden, wil dat dan zeggen dat vrouwen worden beschouwd als inferieur?'

Er zijn er onder ons die denken dat de stellingen van de sociobiologie over de wijze waarop anatomische verschillen zich onvermijdelijk vertalen in sociaal gedrag mede met behulp van het concept 'gender' onderuit zijn gehaald, of dat het wijdverbreide gebruik van de term 'gender' een belangrijk bewijs voor de aanvaarding van onze standpunten vormt. Zij moeten nu met verbazing toezien hoe de sociobiologie als evolutionaire psychologie triomfantelijk revanche neemt. De evolutionaire psychologie is nauw verbonden met de evolutionaire theorieën die de moleculaire biologie en de neurobiologie inspireren. Deze wetenschappen – zo wordt ons verzekerd – zullen de eenentwintigste-eeuwse hegemonie van de fysica overnemen. De evolutionaire psycholo-

gie heeft daarmee een grote kans om honderd jaar feministische kritiek deels, zo niet helemaal, terug te draaien.

Zoals alle toekomstvoorspellingen (en veel toekomstbeelden) bij de millenniumovergang, is deze laatste uitspraak ietwat gechargeerd. Ze reduceert een zeer omstreken vraagstuk tot een worsteling tussen goed en kwaad waarin feminisme en neodarwinisme tegenover elkaar staan in de strijd om de toekomstige betekenis van sekseverschil. Verder is een dergelijke stelling een ontkenning van de willekeurige en toevallige ontwikkelingen die de natuurlijke en de menselijke, sociale historie beïnvloeden. Toch is een dergelijke manier van denken niet zonder nut: ze maakt ons duidelijk met welke kwesties we ons in het hier en nu en met woord en daad bezig moeten houden. Deze indringende denkwijze kan ons als feministen mobiliseren, zodat we het biologisch determinisme met verdubbelde inzet van de hand wijzen. En het kan ons ertoe aanzetten de manieren waarop we die afwijzing wereldkundig hebben gemaakt opnieuw kritisch te overwegen.

Deze laatste mogelijkheid wil ik hier verder verkennen. Indien we, denkend langs Freudiaanse lijnen, een nachtmerrie zouden kunnen opvatten als de uitdrukking van een wens – en wel één die te afgrijselijk of te hachelijk is om als zodanig te (h)erkennen – dan zou men kunnen concluderen dat ik wens te beweren dat gender niet langer de nuttige categorie is die het eens was. En dat is niet omdat de vijand gewonnen heeft maar omdat het concept niet bij machte is te bewerkstelligen wat we nu nodig hebben.

Wat ooit als de kracht van het concept gender werd beschouwd, namelijk de weigering om zich in te laten met lichamelijke sekse, maakt dat het concept nu te zwak is om de extreme beweringen van de evolutionaire psychologie te ontcrachten. Het onderscheid tussen sekse en gender (...) benadrukte het feit dat sekserollen uitvindingen waren van de mens. Vanwege onze fysieke verschijningsvorm werden deze

als een natuurlijk gegeven beschouwd, maar niet als lichamelijk bepaald. Het ging erom te bestuderen op wat voor manieren een 'sociaal construct' zich voordeed, en om de verscheidenheid en veranderlijkheid ervan te registreren en de werking ervan als machtsstelsel bloot te leggen. Daarnaast ging het erom voorbeelden aan te reiken als alternatieve mogelijkheden voor en weerstand tegen normatieve voorschriften.

De productiviteit hiervan is enorm geweest en het is geenszins mijn bedoeling te verloochenen of te bagatelliseren hoeveel invloed dat werk heeft gehad. Evenmin wens ik me aan te sluiten bij de visie van Camille Paglia of van sommige *Queer*-theoretici, die volhouden dat de aandacht voor gender en de verwaarlozing van seks(e) een vorm van feministische preutsheid was. Wel wil ik me, meer dan ik in het verleden heb gedaan, aansluiten bij het zogenoemde Franse feminisme. Dit is onder Amerikaanse feministen nooit echt in zwang geraakt. Ten onrechte, want het stelde het sociaal-wetenschappelijke gebruik van 'gender' uit naam van de psychoanalyse ter discussie. Deze 'Franse' feministen benadrukten dat niet is vast te stellen in hoeverre subjectposities seksebepaald zijn en dat macht ongelijk verdeeld is. Ze spraken daarom liever van seksueel verschil en '*les rapports de force de sexe*'.

In het onderscheid tussen sekse en gender, zoals de meeste Amerikaanse feministen dat ontwikkeld hebben, werd het lichaam waarop die constructen gefundeerd waren, ongemoeid gelaten als iets dat op de een of andere manier 'natuurlijk' was en daarom geen onderwerp van discussie. Dit had tot gevolg dat sekse de helderheid bleef ondermijnen, die gender had moeten verschaffen. In het lemma 'gender' van de *American Heritage Dictionary of the English Language* wordt het begrip als volgt omschreven: 'Traditionally, *gender* has been used primarily to refer to the grammatical categories of "masculine", "feminine", and "neuter"; but in recent years the word has become well established in its use to refer to sex-based catego-

ries, as in phrases such as *gender gap* and *the politics of gender*. This usage is supported by the practice of many anthropologists, who reserve sex for reference to biological categories, while using gender to refer to social or cultural categories. According to this rule, one would say *The effectiveness of the medication appears to depend on the sex (not gender) of the patient*, but *In peasant societies, gender (not sex) roles are likely to be more clearly defined*. This distinction is useful in principle, but it is by no means widely observed, and considerable variation in usage occurs at all levels.' (1992, p. 754)

Deze laatste zin is cruciaal omdat die ons eraan herinnert hoe nutteloos het is een nauwkeurig taalgebruik voor te staan. Bovendien herinnert ze ons aan de moeilijkheden die feministen hebben ondervonden om sociale aanduidingen los te koppelen van hun fysieke referenten. Hoe vasthoudend feministische theoretici ook zijn geweest in het verfijnen van de term gender, ze hebben niet kunnen voorkomen dat de betekenis verbasterde. In de volksmond gebruiken Engelstaligen de woorden sekse en gender even vaak als synoniemen als dat ze hen als opposities gebruiken; soms lijkt het zelfs wel alsof het woord gender gewoon een beleefd eufemisme is voor sekse. Afgaand op het aantal wetenschappelijke publicaties waarin gender wordt gebezigd als synoniem van 'vrouw', hanteren academici het onderscheid tussen het fysieke en het sociale – waarvoor deze betekenis van gender nu juist geïntroduceerd werd en bedoeld was – niet veel beter dan het grote publiek.

Ik ben van mening dat de verhaspeling van de twee termen symptomatisch is voor een aantal ermee samenhangende problemen die allemaal voortkomen uit de manier waarop de tegenstellingen natuur-cultuur en lichaam-geest in het onderscheid tussen sekse en gender doorklinkt. In elk van die gevallen wordt 'natuur' gezien als iets dat buiten of los van de menselijke beschouwing staat. Het is iets dat we moeten leren kennen, wat we niet met

behulp van onze kennis geschapen hebben. Indien gender verwijst naar de wijze waarop we ons lichaam gebruiken, kunnen we ons lichaam zelf niet volledig verstaan in termen van sociale constructie. In discussies over seksueel verschil komt gender dus niet in de plaats van fysieke sekse. Maar uiteindelijk behoudt sekse wel haar positie als een begrip dat sociale constructen verklaart. Wanneer gender dermate afhankelijk is van sekse wordt het onontkoombaar dat gender gelijkwaardig (of gelijk) wordt aan sekse. Wat ons dan als conceptuele en terminologische verwarring toeschijnt, is feitelijk een getrouwe weergave van de onderlinge afhankelijkheid van die twee begrippen: als sekse niet louter naar het natuurlijke verwijst, dan verwijst gender ook niet louter naar het sociale.

Er is nog een andere reden waarom een duidelijk onderscheid tussen sekse en gender moeilijk vol te houden blijkt. Die heeft te maken met de generaliserende tendensen van zowel het feminisme (een politieke beweging die in het Westen ontstond ten tijde van de achttiende-eeuwse democratische revoluties daar) als van de sociale wetenschappen (die min of meer wortelt in dezelfde periode als het feminisme). Deze generaliserende tendensen van het feminisme en van de sociale wetenschappen hebben bewerkstelligd dat vrouwen ongeacht tijdvak en cultuur als een fundamenteel homogene groep werden gezien doordat het fundamentele verschil tussen vrouwen en mannen als vanzelfsprekend uitgangspunt werd genomen. Ook wanneer verschillen in afkomst of cultuur wel in aanmerking worden genomen, worden die behandeld als bijverschijnsel. Ze worden slechts beschouwd als variaties op een universeel thema waarin gender altijd dezelfde betekenis heeft: een asymmetrische, zo niet antagonistische, verhouding tussen vrouwen en mannen, die de verschillende functies van beide geslachten in afzonderlijke activiteiten en ruimten onderbrengt. Maar als 'gender' – het onveranderlijke gegeven van seksueel verschil – universeel is, hoe kan

die universaliteit dan uiteindelijk worden verklaard, anders dan biologisch? Indien 'gender' verwijst naar de sociale vorm die aan de bestaande fysieke verschillen tussen mannen en vrouwen wordt opgedrongen, dan blijft de natuur (lichamen, sekse) dé factor die het verschil bepaalt. Als het bestuderen van vrouwen automatisch leidt tot 'genderanalyse', dan is de drijfveer van het onderzoek een vorm van essentialisme; aan het bestaan van fysieke vrouwen(lichamen) wordt de betekenis toegekend dat er een op verschil gebaseerd systeem geldt dat ons reeds bekend is. Wanneer 'gender' veronderstelt dat er al fysieke verschillen tussen de seksen bestaan en zelfs synoniem wordt voor die verschillen, dan zijn scherpe conceptuele verschillen tussen sekse en gender moeilijk te handhaven. Bovendien wordt de historiserende werking die gender verondersteld werd uit te oefenen op sekse, tenietgedaan omdat biologie als historieloos wordt gezien.

De vastigheid van de tegenstelling mannelijk-vrouwelijk, namelijk het ontbreken van enige geschiedenis, is natuurlijk een axioma van evolutionaire psychologen. Ofschoon het woord 'evolutie' een verandering in de tijd lijkt te behelzen, bestaat er in dit discours in feite een wereld van verschil tussen 'evolutie' en 'geschiedenis'. Het ene verwijst naar een 'wetmatig selectie- en aanpassingsproces', het andere naar toevalligheid, contextuele specificiteit en historiciteit.⁴ Evolutionaire psychologen poneren dat er een oorsprongsmoment is geweest waarop de tijd voor de soorten definitief tot stilstand kwam.

Dat bracht psycholoog Steven Pinker (bij de verdediging van president Clinton tijdens de Lewinsky-affaire) tot de productie van het volgende stuk tekst: 'Achter de meeste menselijke driften schuilen oude darwinistische beweegredenen (...). In de prehistorie kon een man die met vijftig vrouwen gemeenschap had gehad vijftig kinderen hebben verwekt en zo zekerder zijn van nakomelingen die zijn voorkeuren hadden geërfd. Een vrouw die gemeenschap

had gehad met vijftig mannen kon niet méér nakomelingen hebben dan een vrouw die het bij een enkele partner had gehouden. Bij de keuze van hun seksuele partners dienen mannen zich derhalve te richten op de kwantiteit en vrouwen op de kwaliteit' (Pinker, 1998).⁵ Let op hoe het werkwoord op dit punt verschuift in tijd en modaliteit. Dit denkbeeldige scenario is met een wetenschappelijk aandoende nauwkeurigheid gefixeerd op de aanleg van de prehistorische mens, maar houdt geen rekening met eeuwen van veranderende omgevingen en strategische aanpassingen die die veranderingen zouden kunnen vergen. Het is ironisch, of misschien wel volkomen voorspelbaar, dat het sociale/seksuele gedrag van mannen zo nadrukkelijk aan reproductieve noden wordt gekoppeld nu we in een tijd leven waarin mannen, maar niet hun sperma, dankzij nieuwe technologieën buiten spel dreigen te worden gezet bij de voortplanting.

Argumenten over 'culturele constructen' van gender hebben geen goed tegengewicht geboden aan deze evolutietheorie, waarin menselijke activiteit buiten haar tijdgebonden context wordt geplaatst.⁶ Dat heeft minstens twee redenen. De eerste reden is al terloops aan bod geweest: terwijl gender een historische connotatie heeft meegekregen, is dat bij biologische sekse niet zo. De tweede reden houdt verband met de eerste: feministen hebben theorieën over culturele constructen gebruikt om de (natuur)wetenschap te delegitimeren en dikwijls ook om te voorkomen dat we als feministen betrokken zouden raken bij die aspecten van biologische kennis die anatomische sekse wel eens op zinvolle wijze zouden kunnen historiseren. We hebben geanalyseerd in hoeverre politieke aspecten van het wetenschappelijk discours sociale ongelijkheden tussen vrouwen en mannen legitimeren. Daarbij hebben we de nadruk gelegd op de empirische onvolkomenheden van bepaalde categorische omschrijvingen van vrouwen. Maar met uitzondering van geschoolde natuurwetenschappers als Anna Fausto-Sterling

(1985, 2000) en Donna Haraway (1991) zijn we de strijd met de epistemologische autoriteit van de biologie zelf niet aangegaan. Donna Haraway heeft jaren geleden al opgemerkt dat men in de poging 'om vrouwen uit de categorie natuur te verwijderen en in de categorie cultuur te plaatsen als geconstrueerde en zelfconstruerende sociale subjecten in een historisch kader, de neiging had het concept gender te isoleren van (mogelijke) besmettingen met biologische sekse' (1991, p. 134). Door de natuurwetenschap, met haar aanspraak op objectiviteit en haar stelling dat de natuur doorzichtig is, te benoemen als 'sociaal geconstrueerd' is op de een of andere manier het gezag van die wetenschap ondermijnd en daarmee ook de noodzaak om het als een serieuze vorm van kennis én op zijn eigen voorwaarden tegemoet te treden. Aan de lijst van tegenstellingen sekse-gender, natuur-cultuur en lichaam-geest is die van natuurwetenschap-feminisme toegevoegd. In deze hele associatieketen vindt een omkering plaats van de gebruikelijke tegenstelling mannelijk-vrouwelijk waarin geest en mannelijkheid gewoonlijk tegenover sekse en het vrouwelijke staan. Maar het koppelt sekse aan wetenschap en plaatst daarmee vrouwen buiten dat gebied (Wilson, 1998).

Als feministen kunnen we de politieke vooringenomenheid van de stellige beweringen uit de evolutionaire psychologie over de biologische fundamenteën voor gender dan wel aan de kaak stellen, maar de concrete wetenschap van de evolutionaire genetika die daar het inzicht voor levert kunnen we niet betwisten. Ook zullen we geen genetici aantreffen wier onderzoek kan bijdragen aan het formuleren van een ander standpunt. Het effect hiervan is dat we juist het terrein waarop we werkzaam moeten zijn de rug toekeren en toestaan dat wetenschappelijke kennismodellen – fantasma's? – samenhangend en verenigd standhouden als vertegenwoordigers van iets dat in feite een omstreden en weersproken veld is.⁷ Natuurwetenschap is een vorm van kennis, waarvan de organisatie ook een geschiedenis

heeft. Dit is weliswaar geen eng opgevatte politieke geschiedenis waarin (natuur)wetenschap niet meer is dan een weergave van sociale vooringenomenheid, maar een geschiedenis van wedijverende concepten en organiserende principes aan de hand waarvan we de natuur verklaren. Indien we daarvan uitgaan, kan het zijn dat de vermenging van sekse en gender in het gewone taalgebruik te beschouwen is als een correctie op de 'vergissing' om sekse en natuur te behandelen als doorzichtige entiteiten die losstaan van 'cultuur'. In plaats daarvan dienen sekse en gender te worden begrepen als kennissystemen die op een complexe manier nauw verweven zijn. Nu is het natuurlijk zo dat de tegenstelling sekse-gender juist tot stand is gekomen om anatomische sekse te behandelen als een vorm van sociale kennis. Maar het is ook zo dat hierdoor te veel nadruk is komen te liggen op de sociale factoren en dat de op zichzelf staande aspecten van de geschiedenis van wetenschappelijke ideeën zijn verwaarloosd. Van de genetica bijvoorbeeld kan niet worden gezegd dat die uitsluitend een laat-kapitalistische klasse- of genderstrijd weerspiegelt.

Ik ben het met neuropsycholoog Elizabeth Wilson eens dat de aandacht van het feminisme voor gender en de al te sterke gerichtheid op vrouwen ons heeft afgehouden van de biologische wetenschappen. Ook op het volgende punt ben ik het met haar eens: 'Het feminisme moet zich niet alleen met gezaghebbende wetenschap bezighouden op terreinen waar vrouwen als wetenschapsobject fungeren, maar ook op de neutrale gebieden, daar waar het feminisme geen plaats en geen politieke winst schijnt toe te komen.' Voor Wilson houdt dat in dat ze niet de sekseverschillen in cognitieve vermogens onderzoekt, maar 'de aard van de cognitie zelf' (Wilson, 1998, p. 64). Ten aanzien van de evolutionaire psychologie zou haar benadering mijns inziens betekenen dat er minder wordt geredetwist over de vraag of het nu wel of niet zo is dat alle vrouwen relationeel zijn ingesteld en meer over hoe het

lichaam zijn geschiedenis vastlegt. In een dergelijke gedachtegang is gender als categorie niet erg zinvol.

In de 'connectionistische' psychologie treft Wilson dynamische cognitietheorieën aan, die de simplistische concepten van het biologisch determinisme op de proef stellen. Het functioneren van de hersenen en het bewustzijn, betoogt Wilson, zijn veel complexer dan kan worden verklaard aan de hand van de beperkende begrippen uit de genetische programmering. Ze wijst erop dat onderzoek eerder aantoonde dat cognitieve patronen in de loop van de geschiedenis van een individu telkens anders tot stand komen. Elizabeth Grosz is utopischer gestemd en oppert dat lichaamsstudies feministen van de nodige munitie kunnen voorzien: 'Is het niet nog interessanter om, in plaats van aan te tonen dat gender tegengesteld kan zijn aan sekse (...) te laten zien dat sekse en lichaam in de kern een zekere instabiliteit vertonen, dat waar het lichaam toe in staat is en wat een mens kan uitrusten veel verder gaat dan wat in de een of andere cultuur wordt getolereerd?' (Grosz, 1994, p. 140).

Als u in Grosz' uitspraak de laatste ondoordringelijke bladzijden van het eerste deel van Foucaults *Geschiedenis van de seksualiteit* hoort doorklinken, dan heeft u het volgens mij goed. Degenen onder ons die eropuit zijn het essentialisme omwille van gender te bestrijden, hebben angstvallig afgewogen wat Foucault bedoelde met de volgende woorden: 'We moeten niet denken dat iemand die "ja" zegt tegen seks(e) "neen" zegt tegen macht.' Dat was het argument dat werd ingebracht tegen het idee van seksuele bevrijding; in het boek werd aangetoond dat seks(e) geen natuurlijke kracht is die buiten de geschiedenis staat, maar een gevolg van ideeën omtrent seksualiteit. '(...) Het is de werking van seks(e) waar we vanaf moeten indien we er, door een tactische omkering van de diverse mechanismen van seksualiteit, op mikken de grip van de macht met diens aanspraken op lichaam, plezier en kennis in zijn veelheid en mogelijkheid tot tegenstand te weerstaan. De

tegenaanval op het inzetten van seksualiteit zou zich niet moeten concentreren op seks(e)/verlangens, maar op lichaam en genot' (Foucault, 1980, p. 157).⁸

Nu begrijp ik dat Foucault niet teruggreep op het lichaam als transparante entiteit buiten de conceptualisering ervan, maar naar een materiële entiteit die Wilson 'biocultureel' acht. 'Het is het lichaam zoals dat wordt beleefd en zoals het een specifieke reeks biologisch-culturele en biologisch-fysieke parameters naleeft' (Wilson, 1998, p. 64). Voor Wilson heeft de feministische wetenschap tot doel kennis te produceren over het lichaam zoals dat in interactie is met en uitstijgt boven de mogelijkheden van de fysieke parameters waarbinnen het functioneert. Zoals zij het ziet, is het lichaam het product van toevallige en radicaal geïndividualiseerde indrukken, waarbij zintuiglijke responsen en onbewuste neurologisch geregistreerde denkbeelden op zo'n manier worden vermengd dat zowel het genetisch determinisme als de scheiding tussen lichaam en geest onzinnig worden.

Het is interessant en waarschijnlijk niet verrassend dat Wilson haar werk met de psychoanalyse in verband brengt, omdat ze de pogingen van de psychoanalyse om het lichaam te historiseren en de tegenstelling geest-lichaam af te wijzen nuttig vindt voor haar eigen neurologisch georiënteerde onderzoek. Om die reden is Freuds *Project for a Scientific Psychology* voor Wilson van bijzonder groot belang. Hetzelfde geldt evenwel voor reeds lang bestaande stromingen in de feministische theorie, die aan psychoanalyse en deconstructivisme gerelateerd zijn. Het zou kunnen zijn dat het feit dat ik me ook graag aan enige psychoanalytische theoretisering waag, het nogal perverse antwoord is op de recente aanvallen op die theorie, maar het is ook zo dat kwesties omtrent seksuele identiteit en seksueel gedrag nergens zo rechtstreeks worden aangekaart als in de psychoanalyse. Net als Wilson, vind ik het nuttig om terug te kunnen vallen op verklaringen voor de menselijke ont-

wikkeling waarin drijven en verlangens niet als aangeboren en dwangmatig worden gezien, maar als product van de geschiedenis van een individu.

Neem nu bijvoorbeeld Freuds bespreking in *Drie verhandelingen over de theorie der seksualiteit* van hoe een baby die gezoogd wordt ertoe komt om dat zuigen niet alleen te ervaren als een manier om zijn of haar honger te stillen, maar ook als bron van oraal genot. Los van de behoefte aan voedsel, worden de mond en lippen erogene zones, en aanjagers van een lichamelijk verlangen dat voorafgaat aan bewuste gedachten. Kinderen die al in een vroeg stadium grote seksuele voldoening in het zogen vonden, schreef Freud, kunnen in een later stadium van hun leven 'fijnproevers worden van de kus of geneigd zijn tot een voorkeur voor een perverse vorm van kussen (...)' (Freud, 1962, p. 48).

Waar het om gaat – iets waar Lacan ook toe kwam, maar dan anders en moeizamer – is dat deze orale drijven, net als andere drijven die verband houden met het zicht, het gehoor en de genitaliën, niet puur biologisch zijn. Lichamelijke ervaringen worden onbewust herinnerd en bevestigen de betekenis van het lichaam, een betekenis die verder gaat dan wat louter aan de hand van fysieke behoefte verklaard kan worden (Lacan, 1977; Shepherdson, 2000, p. 85-113). Uit een dergelijk vormend ontwikkelingsproces (deze geïndividualiseerde *geschiedenis*) komen verlangens voort die niet netjes bij mannelijk of vrouwelijk geachte gedragingen kunnen worden ondergebracht noch op genetische determinatie kunnen worden teruggevoerd. Het proces gaat door terwijl individuen het hoofd bieden en zich aanpassen aan of zich verzetten tegen historisch specifieke maatschappelijke regels en verwachtingen. De (door) seks(e) bepaalde individuen met hun drijven, verlangens en lichamen die dit proces doorleven, zijn niet uitsluitend het product van 'gender' of van biologie.

Voor Freud lag de uitdaging erin een analyse te maken van de interacties tussen individuele

variatie en sociale categorisering, die evolutionaire psychologen liever negeren. 'Bij mensen', schreef hij, 'is zuivere mannelijkheid of vrouwelijkheid in psychologische noch biologische zin terug te vinden. Daarentegen vertoont elk individu een mengelmoes van karaktertrekken horend bij de eigen en bij de andere sekse en vertoont daarmee een combinatie van activiteit en passiviteit, ongeacht of die laatste karaktertrekken stroken met diens biologische kenmerken' (Freud, 1962, p. 85-86, n.l.). Dit is geen Freudiaanse verklaring voor seksueel verschil, maar een poging om te problematiseren wat dikwijls voor natuurlijke verschillen tussen de seksen wordt gehouden.⁹ Bovendien bestaat er geen garantie dat kinderen zich, terwijl ze opgroeien tot volwassen mensen, vereenzelvigen met de ouder van dezelfde lichamelijke sekse als de hunne. In plaats daarvan wordt de aanname van een individu van wat mannelijk of vrouwelijk is gekenmerkt door een complex identificatieproces. Ook dat druist in tegen al te gemakkelijke verbanden tussen anatomische sekse en sociale genderconstructen.

Zoals Judith Butler, die kritisch gebruikmaakt van psychoanalytische concepten om seksebepaalde identiteiten te bestuderen, fijn-tjes benadrukt: 'Wat gebeurt er,' vraagt ze zich af, 'wanneer incesttaboes zorgen voor een verdringing en substitutie die niet overeenkomen met [culturele modellen van heteroseksualiteit]? (...) [Een] vrouw kan het illusoire overblijfsel van haar vader terugzien in een andere vrouw of haar verlangen naar haar moeder substitueren in een man (...) [I]ndien een man zich kan identificeren met zijn moeder en vanuit die vereenzelviging verlangens kan opwekken (...) heeft hij de psychische beschrijving van een stabiele genderontwikkeling reeds verdraaid. Als die man dan verlangens koestert voor een andere man, of een vrouw, is zijn verlangen dan homoseksueel, heteroseksueel of misschien zelfs lesbisch?' (1993, p. 98-99).

Deze vragen over de identiteit van een individu en de rol van illusoire vereenzelviging bij

het versterken van die identiteit veronderstellen dat de categorieën 'man' en 'vrouw' idealen zijn, die zijn ingesteld om gedrag te reguleren en te kanaliseren, en geen empirische beschrijvingen van echte mensen, die tenslotte nooit helemaal aan die idealen kunnen voldoen. Verder veronderstellen ze dat sociale en politieke instituties de mogelijkheid bieden en de druk opleggen om aan normatieve idealen van mannelijkheid en vrouwelijkheid te voldoen. En dat woorden als 'man' en 'vrouw', net als alle betekenisdragende woorden, iets betekenen dat niet vaststaand en absoluut is, maar dat gedifferentieerd in relatie tot elkaar is vastgesteld. Historici en antropologen met belangstelling voor collectieve identiteiten hebben aangetoond hoezeer die normatieve idealen variëren in de tijd. De maatschappelijke dwang van huwelijk en voortplanting bijvoorbeeld is afhankelijk geweest van ideeën over het belang van verwantschap voor de overdracht van eigendom en macht, om maar iets te noemen. Een ander voorbeeld is de wijze waarop de bevolkingsomvang duidt op de kracht van een samenleving of een staat. Het spreekt voor zich dat in de verscheidene 'reproductieve regimes' telkens iets anders onder mannelijkheid en vrouwelijkheid werd verstaan.¹⁰ Reproductief gedrag is, met andere woorden, even contextgebonden als de lichamen die zich voortplanten. Om de dingen – terecht! – ingewikkelder te maken, moet daaraan worden toegevoegd dat die lichamen zich soms voortplanten onder psychische, zo niet fysieke, dwang.

Het is niet mijn bedoeling om in dit artikel de evolutionaire psychologen uitputtend van repliek te dienen op hun reducerende uitspraken. Mijn doel was een begin te maken met het aftasten van de grenzen van gender als analytische categorie en de evolutionaire psychologie bood me een ingang daartoe. Ik had echter al een ongemakkelijk gevoel bij het woord gender, voordat ik me bewust werd van de heropleving van biologische verklaringen. Dat kwam doordat ik de indruk had gekregen dat gender

een routineus gebruikt begrip was geworden, dat de stabiliteit van de tegenstelling man-vrouw eerder verstevigt dan op losse schroeven zet. Ik was het zat dat ik mezelf geciteerd zag in boeken en tijdschriften waarin de doorzichtigheid van fysieke verschillen tussen de seksen gewoon maar als vanzelfsprekend werd aangenomen, waarin gender werd verheven tot theorie, terwijl het in feite alleen werd gebruikt als synoniem voor de niet ter discussie gestelde categorieën 'man' en 'vrouw'. In mijn eigen taalgebruik was (en is) het woord gender verbonden met wat wel *'the linguistic turn'* is genoemd; ik heb met ontzetting toegezien hoe die theorie een lege huls werd door de thematisering van 'gender'.

Daarmee wil ik geenszins ontkennen dat het ooit een uitermate nuttig woord is geweest. In de jaren zeventig en tachtig van de afgelopen eeuw, de hoogtijdagen waarin het feminisme gender omarmde, hadden enkele critici (Donna Haraway in de VS en Luce Irigaray in Frankrijk, om er twee te noemen) wel in de gaten waar de grenzen van gender lagen, maar desondanks had het concept een belangrijke theoretische en politieke uitwerking. Het stelde ons ertoe in staat om biologie en cultuur van elkaar te scheiden, wat op de lange termijn misschien wel tot onze eigen schade en schande, maar op dat moment tot ons grote nut werkte. Het werd mogelijk om in te stemmen met Simone de Beauvoirs verweer tegen de functionalistische sociale wetenschap dat 'iemand niet als vrouw ter wereld komt' en om veranderingen in de verhoudingen tussen de seksen te rechtvaardigen als een aspect van een historisch proces en niet van gevaarlijk sociaal vernuft.

Daarnaast was het woord 'gender' zelf al ontregelend, omdat het een grammaticaal concept overplante naar het terrein van de sociale en seksuele identiteit van de mens. De ene welgemanierde oudere wetenschapper na de andere gaf enigszins lacherig te kennen zeer verstoord te zijn dat ze mij op verkeerd woordgebruik moesten betrappen. 'Is dat geen grammaticale aanduiding?', vroegen ze dan

beleefd aan het eind van een lezing.¹¹ Die vraag bood mij echter wel de gelegenheid uit te leggen waar ik naartoe wilde en om mijn vragen te stellen bij een compleet wereldbeeld dat vrouwen en de verhoudingen tussen vrouwen en mannen van een geschiedenis verstoken hield.

Er was ook iets heerlijk ondeugends aan het gebruiken van een grammaticale term om over seksueel verschil te praten. In de grammatica wordt gender (ofwel geslacht; vert.) begrepen als een manier om fenomenen te classificeren, een sociaal overeengekomen onderscheidings-systeem in plaats van een objectieve beschrijving van inherente eigenschappen. Dat was nu juist de reden om niet sekse maar gender te gebruiken in onze bespreking van de rollen en gedragingen van mannen en vrouwen; die waren niet van nature aan komen waaien, maar toegeschreven of toegekend. En het bood bovendien de mogelijkheid om elke veronderstelling dat heteroseksualiteit de norm zou zijn in twijfel te trekken, op basis van het gegeven dat er in verschillende Indo-Europese talen niet twee, maar drie woordgeslachten zijn: mannelijk, vrouwelijk en onzijdig.

In de geschiedenis en de sociale wetenschappen wees gender ons de weg naar wat 'sociale studies naar seksueel verschil' genoemd zou kunnen worden. We vroegen ons af onder welke omstandigheden de verschillende rollen en functies van elke sekse waren afgebakend. Hoe waren voorgeschreven normen voor seksuele verhoudingen tot stand gekomen en hoe werden ze afgedwongen? Hoe speelden kwesties omtrent macht en rechten een rol in definities van mannelijkheid en vrouwelijkheid? Hoe beïnvloedden symbolische structuren de levens en gewoonten van gewone mensen? Hoe werden sociale voorschriften als maatstaf genomen om iemands seksuele identiteit in te passen en zich er tegen af te zetten? Binnen de context van de aids-epidemie en door de explosieve interventie van *Queer*-theoretici kreeg de visie van het psychoanalytische feminisme grotere bekendheid. Heteroseksualiteit werd zelfs geherdefinieerd als een normatief in plaats van een natuurlijk systeem. We hadden het extatische gevoel dat we onze eigen positie aan de orde stelden door 'gender' te ontmaskeren als een machtsverhouding; in dat opzicht beoefenden we in onze analyses van het verleden wat Foucault 'de geschiedenis van het heden' noemde. En er werden een hoop nieuwe empirische gegevens geproduceerd over zeer uiteenlopende sociale en culturele gebruiken.

Zelfs de spanningen tussen feministen over de vraag of de categorieën 'man' en 'vrouw' al dan niet van een historisch kader moesten worden voorzien, was een tijd lang lonend omdat het ons ertoe in staat stelde af te wegen wat de politieke implicaties waren van radicale historisering. De poging van Denise Riley (1988) om op basis van de ideeën van Foucault tot een genealogie van 'de vrouw' te komen, betekende dat de politieke onderneming van het feminisme onvermijdelijk werd ondermijnd zoals Tania Modleski al voorspelde in *Feminism without Women* (1991). Of bracht die poging onze kritiek op essentialisme tot een ultiem einde? Was er zoiets als een stabiel

vrouwelijk subject wier verhaal we konden vertellen, ondanks de verschillende contexten waarin ze leefde? Waren we bezig dat subject via onze onderzoeken en geschriften zelf voort te brengen, of bestond ze al voordat wij belang in haar stelden? Wanneer gender werd opgevat als een open vraag naar de wijzen waarop seksueel verschil werd opgevat, diende het als een uitdagende categorie van sociale, culturele en historische analyse. Daarnaast stelde gender feministen ertoe in staat deel te nemen aan een breder constructivistisch discours dat het overwicht van het structuralisme en het functionalisme in de biologische en sociale wetenschappen aan de kaak stelde.

Ik denk niet dat gender nu nog die uitwerking heeft, althans niet in de Verenigde Staten. De steeds prominentere plaats van neurobiologie, microbiologie en informatietechnologie, de opwindende ontrafeling van het menselijk genoom en het speuren naar genetische verklaringen voor alle fysieke en sociale condities vormen hier een ware beproeving voor het constructivisme. Tenminste, voor het eenvoudige idee dat dit soort wetenschap louter 'sociaal' is en daarom in wezen naar het rijk der fabelen verwezen kan worden. De discussie heeft zich uitgebreid naar biologische sekse: Bestaat er een gen voor homoseksualiteit? Worden mannen die eens agressief waren zachtaardiger door vrouwelijke hormonen en geslachtsoperaties, zoals McCloskey (1999) betoogt? Houden ziekten verband met sekse? En het lichaam krijgt een overmatig grote rol toebedeeld als oorzakelijke factor. Hierdoor lijken de constructivistische argumenten een zwakgebod. Althans zoals wij ze gebruikten om te beklemtonen hoe overweldigend sociaal en eng politiek de wetenschappelijke kennis van oorsprong wel was.

In andere landen, waar het feminisme minder invloed heeft op de politiek en de universiteit, kan gender nog steeds een kritische wig drijven in het geldende discours, zeker als de taal in kwestie geen eigen woord heeft voor het concept. Als vreemd woord dat vaak rechtstreeks uit het Engels wordt overgenomen,

dient gender om aan te tonen hoe omstreden een hele reeks kwesties (omtrent biologische en culturele oorzakelijkheid op het gebied van seksueel verschil en omtrent de invloed van westerse theorieën) wel is, zowel bij feministen onderling als tussen feministen en hun bondgenoten en/of tegenstanders.¹² Maar *grosso modo* heeft gender juist de allure van een sociaal-wetenschappelijke neutraliteit verworven, die het concept moest onderscheiden van de politiek geëngageerde onderneming van het feminisme, en die het van academisch aanzien verzekert. Het is een manier geworden om een (of juist geen) standpunt in te nemen over het vraagstuk feminisme, de term die heden ten dage omstreden is.

Gender kan een hulpmiddel zijn om iemands werk te onderscheiden van het specifieke pleidooi dat met feminisme in verband wordt gebracht. Of het kan dienen als vermomming van uitdrukkelijk feministische doelen van wetenschappelijke projecten. Hoe het ook zij, in beide gevallen is 'feminisme' en niet 'gender' het onderwerp van discussie. Zelfs nu allerlei programma's voor genderstudies opduiken, voornamelijk in de landen van het voormalige Oostblok, zou ik willen beargumenteren dat het nu het 'feminisme' is in plaats van 'gender' dat aanzet tot internationale controverse. Is het feminisme ingevoerd uit het Westen? Is het een internationale beweging? Uit welke vrouwen bestaat de achterban ervan? Hebben de verschillende vrouwenbewegingen in de wereld een gemeenschappelijke grondslag? Is feminisme een mondiaal of een lokaal verschijnsel? Wie voert het woord namens vrouwen? Dat zijn op dit moment in veel landen, en over de grenzen van natiestaten, religieuze bewegingen en mensenrechtenorganisaties heen, onderwerpen van hevige discussie. Gender is lang niet zo controversieel (Scott, 1997).

Met het eind van de eeuw en het millennium in zicht wordt me steeds duidelijker waar de grenzen van gender liggen. In de Verenigde Staten (en de Verenigde Naties) is gender inmiddels

doodnormaal taalgebruik en wordt het routineus toegepast als synoniem voor vrouw, voor sekse en voor de verschillen tussen de seksen. Soms duidt het de sociale regels aan die aan mannen en vrouwen worden opgelegd. Maar het verwijst niet zo vaak naar de kennis die onze waarneming van de natuur in regels vat. Publicaties waarvan wordt gesteld dat zij een 'genderanalyse' geven, bevatten meestal vrij voorspelbare vrouwenstudies of bestuderen (zoals het Actieprogramma van de vrouwenconferentie in Peking) de verschillen in status, beleving en de mogelijkheden waarover vrouwen en mannen beschikken. In die uitgaven wordt echter maar zelden onderzocht hoe de betekenissen die aan 'vrouwen' en 'mannen' worden gehecht in betogen tot stand komen, welke tegenstrijdigheden een storende invloed op die betekenissen hebben, wat de termen uitsluiten, wat voor variaties aan subjectief ervaren 'vrouwzijn' er in de verschillende normatieve genderregimes naar voren zijn gekomen, of wat de verbanden zijn – zo die er zijn – tussen de huidige natuurwetenschappelijke inzichten omtrent bijvoorbeeld cognitie of evolutie en seksueel verschil. Sterker nog: veel feministische wetenschappers gebruiken de term gender terwijl ze de premisse dat 'de man' en 'de vrouw' historisch variabele categorieën zijn, uitdrukkelijk afwijzen. Het effect hiervan is geweest dat de tegenstelling man-vrouw is herbevestigd als iets zo fundamenteels dat onze samenleving op grond daarvan is ingericht – dat het kader van de evolutionaire psychologie is aanvaard – en dat gender zo zijn radicale academische en politieke werkzaamheid van voorheen is ontzegd.

Ik merk dat ik om die reden steeds minder gebruikmaak van 'gender' in mijn werk en het in plaats daarvan heb over seksueel verschil, als een aanduiding die geen vaststaande verschillen veronderstelt maar bestudeert wat verschillen aanrichten, en over biologische sekse, als een historisch variabel concept. Daarmee is het probleem dat ik hier aan de orde heb gesteld niet opgelost, aangezien dit taalgebruik het risi-

co in zich draagt dat het, zeker in de huidige discursieve context, wordt opgevat alsof ik achter de idee zou staan dat sekse een natuurlijk gegeven is.¹³ Toch lijkt het me nodig om elders te rade te gaan voor terminologie en theorieën die datgene ondergraven wat de normale gang van zaken is geworden van de geschiedenis in het algemeen en die van vrouwen in het bijzonder. Dat wil niet zeggen dat we 'gender' en de nuttige begrippen die daaraan verbonden zijn uit onze woordenschat moeten schrappen. Ik denk evenmin dat we het gebruik van de term zo streng moeten controleren dat de betekenis die wij eraan hechten de enige courante wordt. Dat is niet alleen een onmogelijke taak, maar ook een ontkenning van de flexibiliteit en beweeglijkheid van taal en de cruciale rol ervan als bemiddelaar van verandering. Ik denk eerder dat we vanaf dit punt verder moeten gaan, ervoor moeten zorgen dat we opnieuw gaan doordenken wat onze routineuze aannamen zijn geworden. Juist wanneer we denken te weten wat een term betekent, wanneer woordgebruik zo algemeen aanvaard is dat de betekenis niet meer betwist of aangegeven wordt, is de tijd gekomen om nieuwe woorden en nieuwe concepten te bedenken of misschien reeds geopperde ideeën opnieuw in te zetten en te herformuleren.

Het mooie van feministisch onderzoek – wat het voor mij aantrekkelijk houdt – is dat het altijd heeft geweigerd zich te onderwerpen aan de status-quo. Zolang het feminisme bestaat, heeft het zich verzet tegen het consolideren van 'vrouwen' in homogene categorieën, ook toen het politieke oproepen deed namens 'alle vrouwen'. Ofschoon dit spanningsveld verontwaardigend was voor degenen die de veilige zekerheid van een vaststaande identiteit verkozen, vormde het ook de bron van de creatiefste politieke interventies van het feminisme. Toen het feminisme het doeltreffendst was, veroorzaakte het consternatie door te wijzen op het tegenstrijdige en onsaamhangende in samenlevingen die deden voorkomen dat ze gelijkheid en rechtvaardigheid voor iedereen voorstonden.

Juist omdat hun eisen opschudding veroorzaakten volgens de heersende fatsoensregels, omdat ze 'algemeen aanvaarde gebruiken' afwezen of herformuleerden, wisten feministen hun zaak onder de aandacht te brengen (Scott, 1996). Nu het woord 'gender' vooral in verband wordt gebracht met een zekere feministische rechtchapenheid en gemeengoed is geworden, is het tijd om stil te staan bij de grenzen ervan. Het is ook tijd om de conceptualisering van het probleem sekse en seksueel verschil zo over te doen dat het feministisch onderzoek opnieuw kan herstellen en intussen zijn rol van provocerende stoorzender kan blijven spelen.

Dit is een ingekorte versie van een tekst die eerder verscheen als *Millennial Fantasies. The Future of 'Gender' in the 21st century. Die Zukunft von 'gender'. Fantasien zur Jahrtausendwende*. Deze tekst werd eerder gepubliceerd in het boek *Gender. Die Tücken einer Kategorie*. Joan W. Scott, *Geschichte und Politik*, onder de redactie van Claudia Honegger en Caroline Arni. Chronos Verlag, Zürich, 2001.

Vertaling: Laurian Kip (voor Kip.Tekst en Uitleg)
De redactie dankt Chronos Verlag Zürich voor de toestemming dit artikel te laten vertalen voor het *Tijdschrift voor Genderstudies*.

Opmerkingen van de vertaalster

Om de gedachtegang van de auteur in de vertaling niet nodeloos ingewikkeld te maken, is nagenoeg geen gebruikgemaakt van in het Nederlands gangbare combinaties met het woord 'geslacht'. In plaats daarvan zijn de Engelstalige begrippen 'gender' en 'sex' in het Nederlands overgenomen als ware ze een één-op-éénvertaling van deze begrippen.

Alle citaten in deze tekst zijn speciaal voor deze publicatie in het *Tijdschrift voor Genderstudies* vertaald en derhalve niet ontleend aan eventuele Nederlandstalige uitgaven van de desbetreffende werken.

Noten

1. Ik dank Mary Louise Roberts, Debra Keates en Elizabeth Weed voor hun kritische commentaar op deze tekst en Carol Lasser, Sandy Zagarell, Rosi Braidotti en Tony Scott voor hun nuttige opmerkingen.
2. Uit reclame voor het boek van Kingsley Browne (2000).
3. Een recent voorbeeld is te vinden in Helen Fisher (1999, p. 36).
4. De verschillen tussen deze twee zienswijzen zijn niet met elkaar te vergelijken, niet vanwege de afbakening van de vakgebieden, maar omdat zij betrekking hebben op verschillende opvattingen van de aard van 'wetenschappelijk' onderzoek, verschillende ontologische en epistemologische aannamen en dienovereenkomstig ook verschillende verklaringsmethoden (Fracchia & Lewontin, 1999, p. 58). Uitvoerige kritiek op de uitgangspunten van de evolutionaire psychologie is te vinden in Lewontin (1984). Zie ook John Dupré (1993a, 1993b).
5. Kritiek op Pinker is te vinden in Dupré (1999).
6. De kritiek die Clifford Geertz (1973, hfdst 2 & 3) uit naam van culturele specificiteit heeft geuit op de evolutionaire theorie heeft het werk dat onder auspiciën van gender is verzet niet veel nieuws opgeleverd, het werk van enkele markante antropologen en wetenschapshistorici daargelaten. Zie ook Rosaldo (1980).
7. Over de manier waarop de verbeelding een zekere samenhang opdringt aan overigens chaotische fenomenen valt meer lezen te in Žizek (1997).
8. [Noot van de vertaalster:] Mensen die dit werk in het Nederlands hebben gelezen, hebben die laatste bladzijden wellicht niet zo ondoorgrondelijk gevonden. Anders dan in het Engels en het Frans, Foucaults moedertaal, moet in het Nederlands namelijk een keuze worden gemaakt: wordt met 'sex' resp. 'sexe' nu 'seks' of 'seks' bedoeld? Omdat deze in het Engels en Frans zo verwarren de scheidslijn tussen beide begrippen voor Scott nu juist de reden is om dit citaat te benutten voor haar betoog, heb ik in de vertaling van dit citaat de 'e' van seks tussen haakjes toegevoegd.
9. Met dank aan Debra Keates, die mij hier op wees.
10. Voorbeelden van dergelijk antropologisch en historisch werk zijn Ortner & Whitehead (1991) en D'Emilio & Freedman (1988).
11. In de huidige versie van het stijlboek van *The New York Times* wordt nog steeds benadrukt dat gender op de eerste plaats een grammaticaal begrip is, hoewel het de nieuwe betekenissen die het woord heeft verworven in sociale en politieke context en in uitdrukkingen als *gender gap* wel toelaat. Daarnaast kan gender worden gebruikt 'om verwarring met de fysieke sekse te voorkomen of dubbele betekenissen te vermijden'. De ervaring van sommige auteurs van *The New York Times* wijst er echter op dat kopijbewerkers sekse verkiezen boven gender wanneer het lichaam het onderwerp is.
12. Er is mij verteld dat in Israël tegenwoordig het Hebreeuwse woord 'migdar' wordt gebezigd om het concept gender aan te duiden. Volgens antropoloog Moshe Shokei doet het woord 'denken aan diens Engelstalige tegenhanger en is het hoogstwaarschijnlijk gevormd op de stam "gader", ofwel scheidsmuur, afrastering of scheiding', een door mensenhanden aangebrachte grens (met dank aan Shokei voor de aanwijzing).
[Noot van de vertaalster:] Dat er in het Nederlands voor is gekozen om het concept 'maatschappelijk en/of cultureel bepaalde rollen, functies en actieradiussen van de seksen door de tijden heen' aan te duiden met een woord dat rechtstreeks aan het Engels is ontleend, wil nog niet zeggen dat het Nederlands niet over taaleigen woorden en wendingen beschikt; in tegenstelling tot het Hebreeuws kent het Nederlands met zijn '(woord)geslacht' immers exact hetzelfde grammaticale begrip, inclusief neutrale component, als het Engels.
13. Ik denk dat het leerzaam is om een vergelijking te maken met pogingen om het sociale construct van ras te beklemtonen. In het verweer tegen essentialistische argumenten kwam men niet eens in de buurt van het onderscheid tussen sekse en gender omdat ras als natuurlijk gegeven in de jaren twintig van de vorige eeuw door antropologen in diskrediet was gebracht en na de Tweede

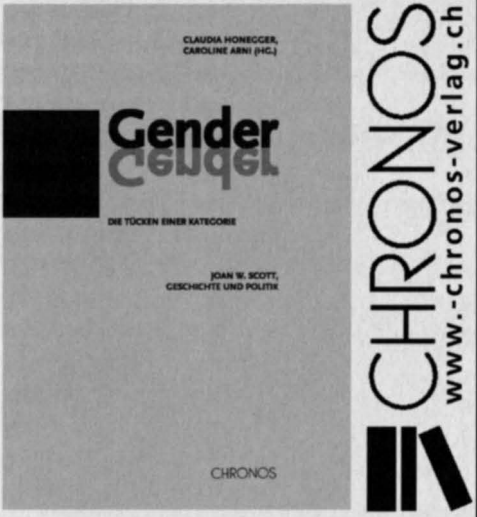
Wereldoorlog op politiek vlak hetzelfde overkwam. Over ras Roberts (1995) en Proctor (1997). Zie ook Stocking (1968).

Literatuur

- American Heritage Dictionary of the English Language, The* (1992). Boston: Houghton Mifflin.
- Browne, K. (2000). *Divided labours. An evolutionary view of women at work*. New Haven: Yale University Press.
- Butler, J. (1993). *Bodies that matter. On the discursive limits of 'sex'*. New York: Routledge.
- Dawson, D. (1999). Evolutionary theory and group selection. The question of warfare. *History and Theory*, 38 (4), 79-100.
- D'Emilio, J., & Freedman, E. (1988). *Intimate matters*, New York: Harper & Row.
- Dupré, J. (1993a). Scientism, sexism, and sociobiology. One more link in the chain, *Behavioral and Brain Sciences*, 16, (2) p.292.
- Dupré, J. (1993b). *The disorder of things: metaphysical foundations of the disunity of science*. Cambridge Mass.: Harvard University Press.
- Dupré, J. (1999). Book review. *Philosophy of Science*, 66, 489-493.
- Fausto Sterling, A. (1985). *Myths of gender. Biological theories about women and men*. New York: Basic Books.
- Fausto Sterling, A. (2000). *Sexing the body. Gender politics and the construction of sexuality*. New York: Basic Books.
- Fisher, H. (1999). *The First Sex*. New York: Random House.
- Foucault, M.(1980). *The history of sexuality I* (vert. Robert Hurley). New York: Vintage Books.
- Fracchia, J.,& Lewontin, R. (1999) Does culture evolve? *History and Theory* 38, (4), 52-78.
- Freud, S. (1962). *Three essays on the theory of sexuality*, (vert. James Strachey). New York: Avon Books.
- Geddes, P. & Thompson, J.A. (1889/1890). *The evolution of sex* (geciteerd in J. Conway (1972), Stereotypes of femininity in a theory of evolution. In M. Vicinus (Ed.). *Suffer and be still. Women in the Victorian age*. Bloomington: Indiana University Press.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures*. New York: Basic Books.
- Goode, E. (2000). What provokes a rapist to rape? *The New York Times*, katern B, January 15, pp. 9, 11.
- Grosz, E. (1994). Experimental desire: rethinking queer subjectivity. In J. Copjec (Ed.), *Supposing the subject*. (pp 133-156). Londen: Verso.
- Haraway, D. (1991). *Simians, cyborgs and women. The reinvention of nature*, New York: Routledge.
- Lacan, J. (1977). *The four fundamental concepts of psycho-analysis* (vert. A. Sheridan). New York: W.W. Norton.
- Lewontin, R. (1984). *Not in our genes*. New York: Pantheon Books.
- McCloskey, D. (1999). *Crossing*. Chicago: University of Chicago Press.
- Modleski, T. (1991). *Feminism without women. Culture and criticism in a 'postfeminist' age*. New York: Routledge.
- Ortner, S. & Whitehead, H. (Eds). (1991). *Sexual meanings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pinker, S. (1998). Boys will be boys. *The New Yorker*, February 9.
- Proctor, R.N. (1997). Race since boas. The shadow of fascism and the challenge of molecular anthropology (ongepubliceerd artikel).
- Riley, D. (1988). 'Am I that name?' *Feminism and the category of 'women' in history*. Londen: MacMillan.
- Roberts, D.E. (1995). The genetic tie. *The University of Chicago Law Review*, 62, 209-273.
- Rosaldo, M.Z. (1980). The use and abuse of anthropology: reflections on feminism and cross- cultural understanding. *Signs*, 5, (3), 389-417.
- Schwartz, J. (1999). Oh my Darwin! Who's the fittest evolutionary thinker of them all? *Lingua Franca*, 9 (8), 20.
- Scott, J.W. (1996). *Only paradoxes to offer. French feminism and the rights of man*. Cambridge Mass: Harvard University Press.
- Scott, J.W., Kaplan, C. & Keates, D. (Eds) (1997). *Transitions, environments, translations. Feminism in international politics*. New York: Routledge.
- Shaw, D.G. (1999). The return of science. *History and Theory*, 38, (4), 1-10.
- Shepherdson, C. (2000). *Vital signs. Nature, culture, psychoanalysis*. New York: Routledge.

- Stocking jr., G.W. (1968). *Race, culture and evolution in the history of anthropology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Wilson, E.A. (1998). *Neural geographies. Feminism and the microstructure of cognition*. New York: Routledge.
- Wright, R. (1997). The moral Animal (geciteerd door Stephen Jay Gould in: *Evolution: the pleasures of pluralism*). *New York Review of Books*, 26 juni.
- Zizek, S.(1997). *The plague of fantasies*. Londen: Verso.

(ADVERTENTIE)

2001. 122 S. Broschiert. CHF 28/EUR 17.90
ISBN 3-0340-0505-9, Chronos Verlag

Joan W. Scott, Geschichte und Politik — Eine Würdigung der Gender-Historikerin

Joan W. Scott
Millenial Fantasies. The Future of „Gender“ in the 21st Century.
Die Zukunft von *gender*. Fantasien zur Jahrtausendwende.

Rosi Braidotti
On Conceptual Personae and Historical Narratives. A Comment on History and Poststructuralist Philosophy.

Francine Muel-Dreyfus
Le genre: une catégorie légitime de la sociologie politique. Le cas du régime de Vichy.

Claudia Opitz
Gender - eine unverzichtbare Kategorie der historischen Analyse. Zur Rezeption von Joan W. Scotts Studien in Deutschland, Österreich und der Schweiz.